

Mozaiiky v rychlém tempu

Vladislava Říhová

Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, garant projektu NAKI

Restaurování mozaik tzv. české mozaikářské školy ze skla a kamene

Nebývá pravidlem odborné literatury, že vyjde v krátkém časovém úseku hned několik publikací, které se tematicky překrývají či doplňují. U mozaiky se to v letech 2014–2016 podařilo. Souběh tří českých a jedné zahraniční knihy, konferenčního sborníku, výstavy *Opus musivum* a jejího katalogu vytváří možnost nahlížet historii muzivního umění na českém území hned z několika úhlů pohledu najednou. Stává se tak po desetiletích, kdy byla specifická umělecká technika jako badatelské téma opomíjena,¹¹ nepochybně proto, že byla svázána s tendenčními monumentálními zakázkami socialistického státu. Mozaikářské řemeslo, výtvarné návrhy na mozaiky a jejich autoři a vůbec dějiny oboru dlouhodobě čekají na zhodnocení, k němuž provokuje i špatný stav mnohých dodnes zachovaných objektů. Právě možnosti průzkumů a restaurování mozaikových děl byly v posledních letech hybateli odborného zájmu vedoucího k pokusům shrnutí informací o vývoji techniky v českém a moravském prostředí. Ne náhodou je okruh hned čtyř výstupů spojen s aktivitou spolku *Art & Craft Mozaika* a jeho představitelky akademické sochařky Magdaleny Kracíkové Štorkánové. Muzivní techniku široce propaguje, sama ji vyučuje pomocí kurzů, teoreticky sleduje ve svých textech a také restauruje poničená mozaiková díla.

V prvním větším publikačním počínu je Štorkánové oporou Tomáš Hájek, který zkušenosti s mozaikou nasbíral především při plošném průzkumu jihočeských děl. Péčí spoluautorů vyšla přehledová práce **Muzivní umění, mozaika ve výtvarném umění**, vydaná v roce 2014 díky podpoře Hlávkovy nadace. Stejně jako u dalších publikací financovaných z tohoto zdroje jde o nízkonákladový tisk. Z tohoto důvodu na jeho formální stránku nebudeme, na rozdíl od obsahové, klást vyšší požadavky. Autoři avizují text zařazující dějiny české mozaiky do evropského kontextu. Pokouší se mozaikové tvoření v českých zemích rámcově periodizovat, klasifikovat dle používaných materiálů, doplnit seznam už dříve známých realizací dalšími díly i sledovat kvality používaného skleněného materiálu. Druhá polovina publikace je věnována především restaurování mozaik a přípravě restaurování. Kapitoly sledují degradaci a poškození jednotlivých složek děl, na konkrétních případech nastiňují metodologii průzkumů mozaik, postupy jejich pasportizace a restaurátorských či rekonstrukčních zásahů. Zde se uplatňují i texty Petra Hampla a Františka Tesaře, kteří zveřejňují zkrácené zprávy z restaurování dvou mozaikových děl oceněných na světové výstavě EXPO 58 v Bruselu.

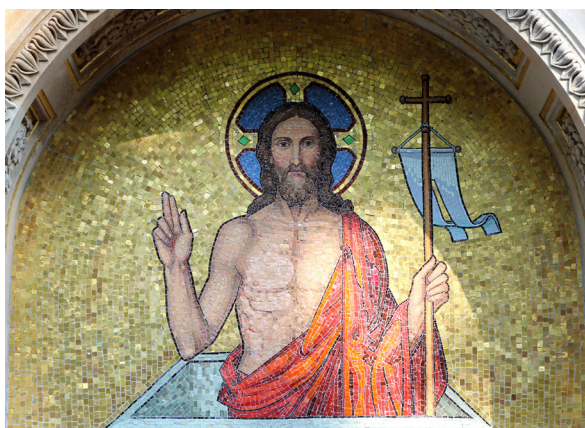

Obr. 1 Domovní znamení, Železný Brod. Foto autorka.

Těžce soudržný text první části studie vznikl zřejmě kompilací starších autorských článků a je postižen řadou faktografických pochybení počínajících záměnami jmen (Antonín vs. Alois Klouda), děl (keramická vs. skleněná mozaika Josefa Lieslera ve Zlíně) a jejich situování a prezentací zavádějících informací. V tomto směru je třeba dementovat, že se v historickém jádru Prahy nesměly mozaikové kompozice zdobit prostory metra dělat z jiného než kamenného materiálu z památkových důvodů...

Sestavené seznamy mozaik jednotlivých epoch jsou celkově nedotažené. U části z nich schází být jen orientační datace, u většiny pak autorství návrhu nebo provedení. Citace literatury je řazena někdy do textu, někdy ji nevidíme vůbec, což je zářející zvláště v pasážích přehledů nejstaršího vývoje mozaiky v zahraničí. Přesvědčivosti práce neprospívá ani využívání cizojazyčných termínů tam, kde existují jejich zažitá česká ekvivalenty (tessery – kostky; direktní – přímá technika) a někdy až úsměvné jsou otrocké překlady, např. při popisu restaurování mozaiky Posledního soudu v Praze, kde se měly uplatnit „Moderní zásahy vyvinuté v kolaboraci s Getty Institutem.“ Sami autoři píší, že publikace je souborem jejich starších „reflexí na toto téma a zde je překládají v rozšířené podobě.“ Bohužel nároky na v úvodu proklamovanou ucelenou monografii českého muzivního umění tato kniha splnit nemůže.

Magdaléna Kracík Štorkánová připravila o rok později studii o pětáctyřiceti stranách textu a obrazové přílohy pro **Atlas funeral. Hřbitov Malvazinky**, postihující problematiku umělecky zpracovaných náhrobků vybraného pražského pohřebiště. Publikace vyznívá mnohem systematictější než předchozí počín, mimo jiné i zařazením mozaikové tvorby na hřbitovech do celkového kontextu sepulkrální kultury, zhodnocené perem spoluautorů Anny Sejkové (*Typologie a původ náhrobků*), Jany Sklenářové Teichmanové (*Nástin sochařského náhrobku*) a Jakuba Štěpánka (*Vztah grafické úpravy a architektury náhrobku*). V kapitole Muzivní umění – mozaiky lze ocenit zvláště průzkum písemných pramenů a obrazové dokumentace z archivu firmy *Tiroler Mosaikanstalt*, která dodávala v závěru 19. a na počátku 20. století řadu typových mozaik zabudovaných i do architektury hrobek a náhrobků sledovaného hřbitova. Kromě obecnějších dat úvodu je zde především prezentován autorčin restaurátorský zásah na mozaice Krista z hrobky rodiny Peluňkovy, který se v méně rozsáhlé podobě uplatnil i v předchozí publikaci a znovu byl jako příklad transferu a zpětného osazení díla publikován v katalogu *Opus musivum*.

Obr. 2 Mozaika Krista, hrob rodiny Peluňkovy, hřbitov Malvazinky, Praha. Foto autorka.

Kromě knih se Magdalena Kracík Štorkánová podílela i na organizaci odborné konference konané v únoru roku 2016 pod záštitou Italského velvyslanectví. Vzácné soustředění přednášejících z Itálie, Německa, Polska i Čech bylo završeno vydáním sborníku **MosaiCONtempo – dai mosaici di Ravenna ai nostri giorni** se zkrácenými příspěvky přednášejících. Různý rozsah a úroveň textů, z nichž některé jsou jen kompilátem známých zpráv a jiné informacemi o probíhajících akcích (mozaikový festival v Ravenně, schéma studia restaurování mozaiky na italských akademiích) nebo soudobých dílnách (tyrolská firma Storch a saská Dyroff), často ani neopatřené použitou literaturou, kvalitativně převyšuje např. stať o barokní mozaice. Prezentace se dočkaly některé restaurátorské postupy a zásahy (středověká socha Madony obložená mozaikou z Malborku, křížová cesta z keramické mozaiky na Hostýně).

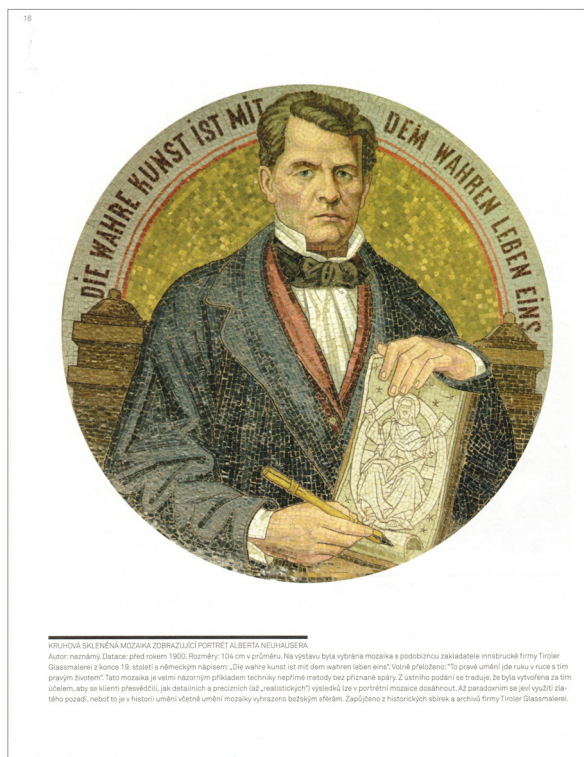
Obr. 3 Detail keramické mozaiky dle návrhu Jana Köhlera, křížová cesta, Hostýn. Foto autorka.

Poslední dva konferenční příspěvky jsou věnovány neuralgickému bodu péče o mozaiková díla – mozaikám ze socialistického období. Sochař Pavel Karous zde, jako již vícekrát ve svých textech, sledoval pozadí vzniku normalizačních uměleckých děl a akcentoval aktuální nedostatek jejich ochrany. Magdalena Kracík Štorkánová představila několik svých restaurátorských zásahů na mozaikách 70.–80. let 20. století. Ať už šlo o restaurování díla in situ (Ladislav Lapáček, plavecká hala Ústí nad Labem – Klíše), transfer před demolicí (Eliška Rožátová, *Slunce* z hotelu Praha), přenesení části díla do nových prostor a vazeb (Eliška Rožátová, Abstraktní kompozice transferovaná z pražského Žižkova a částečně znovu osazená v prostorách Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou) nebo jen sondážní průzkum mozaiky druhotně skryté za novou příčkou (Sauro Ballardini, *Člověk dobývající nové horizonty vesmíru*, Praha).

Konference *MosaiCONtempo* byla vlastně doplňujícím programem výstavního projektu **Opus musivum, mozaika ve výtvarném umění**, probíhajícího od 20. 11. 2015 do 1. 5. 2016 v prostorách Středočeského muzea v Roztokách u Prahy. Jeho autor-kou byla opět Magdalena Kracík Štorkánová, kurátorkou Jana Fořtová Torňošová. Pečlivě připravená a nainstalovaná expozice předvedla divákům mozaiky menších rozměrů, návrhy na mozaiky a další související předměty zapůjčené ze sbírek muzeí, odborných pracovišť, škol a ve velké míře i soukromých majitelů. Až na výjimky návrhů Jana Preislera a Karla Špillara, či mozaikové desky se Smuteční postavou od Jana Zrzavého, díla dosud nebyla vystavena ani publikována v odborné literatuře.

Úvodní část expozice byla věnována samotné technice, materiálům a restaurátorským zásahům, takže kromě soustředění se na umělecká díla měl divák možnost nahlédnout mozaikáři doslova pod ruce. V tomto směru byly atraktivní vystavené vzorníky mozaikových skel zapůjčené od technologičky Kateřiny Posoldové.¹²⁾ Z historických exponátů je nutné ocenit schopnost kurátorek získat zajímavé artefakty ze zahraničních sbírek, např.

kruhový mozaikový portrét Alberta Neuhaussera, zakladatele tyrolské mozaikářské dílny, která ve druhé polovině 19. století realizovala i řadu děl na českém území. Veskrze pozitivní hodnocení si zaslouží též střizlivá grafická úprava textů, která se promítla v expozici i v katalogu výstavy.

Obr. 4 Grafická úprava katalogu *Opus musivum*

Právě doprovodná publikace je slabším článkem celého projektu. V zásadě je rozdělena na dvě, pro editorku Magdalenu Kracík Štorkánovou již obligátní, části – za *Historickým vývojem muzivního umění* následuje *Restaurování mozaik*. Nejstarší kapitoly z dějin mozaiky od antiky po středověk napsala Pavla Bauerová. Počínaje novověkem se setkáváme převážně s texty autorky výstavy, která při sledování české mozaiky první poloviny 20. století spolupracovala s Veronikou Vicherkovou, u moderní mozaiky s Tomášem Hájkem a o restaurování se podělila s Janou Fořtovou Torňošovou.

Co je problémem souhrnných textů i rozšířených popisů některých děl? Opět faktografické chyby, které snižují úroveň jednotlivých pasáží, a ačkoliv je v některých formulacích zřejmé, že je katalog určen širokému plénu zájemců, nikoliv jen odborné veřejnosti, zavádějící nebo mylné údaje to neomlouvá. Logice dějin šíření obnovené mozaikové techniky v 19. století nesvědčí, když je setkání tyrolského podnikatele Alberta Neuhaussera s benátským majitelem mozaikářské firmy Antoniem Salviatim datováno o třicet let později, než se opravdu událo (stalo se tak v roce 1857 nikoliv 1887).¹³¹ Salvati by tak nemohl Neuhaussera inspirovat k založení vlastní dílny, která již od roku 1877 fun-

govala v Innsbrucku. Vyvinula se ze sklomalířského podniku založeného v roce 1861 (ne 1871, jak je prezentováno). Na tomto místě není možné potýkat se s dalšími omyly, snad by ale bylo dobré podotknout, že dostatečně odborná recenze celého textu by zřejmě odbourala některé další závady tohoto typu i překlady ve jménech světoznámých malířů (Domenico Ghirlandio) či jménech jinak neznámých tvůrců mozaik (Jaroslav Melich) a korigovala by rozvolněné používání uměleckohistorické terminologie.

Nakonec je největším přínosem knihy fotodokumentace děl ze sbírek domácích muzeí i zahraničních institucí a soukromých sběratelů. Můžeme jen litovat, že publikace není pojata jako klasický katalog, kde by byly představeny všechny vystavené objekty. Popisy vyobrazení jsou detailní, někdy však zmatečné. Naznačené závady by zřejmě byla schopna odstranit jazyková korektura, ta však pokulhává i v zásadnějších bodech – do textu pronikly na několika místech hrubky nebo nenavazující věty, rozpojené odstavce a jiné neduhy vzniklé pozdějšími zásahy do struktury textů.¹⁴¹ Psáno bez nadsázky, zásadním problémem katalogu je vědecký poznámkový aparát. V závěrečném seznamu *Literatura a zdroje* zcela schází některé odkazy, které v poznámkách nacházíme citované jen ve zkrácené podobě. Magdalena Kracík Štorkánová často cituje své (mnohdy nepublikované) práce, a to i v případech, že existuje na dané téma seriózní odborná literatura.¹⁵¹

Na tomto místě se s teoretickými pracemi Magdaleny Kracík Štorkánové a jejich spolupracovníků rozloučíme. Nemůžeme jim upřít velký přínos v popularizaci tématu, bohužel vyjmenované neduhy by bylo v dalších textech vhodné léčit kritičtější a pečlivějším přístupem k bohaté základně již publikovaných informací, pro kterou by mohl být inspirací např. následující počín.

Monografie **Nemám již snad žádného, s kým bych o věcech nebeských mluvil...** byla vydána v roce 2015, ke stému výročí úmrtí malíře Viktora Foersterera, který je považován za zakladatelskou osobnost české mozaiky. Byla zde editována jeho korespondence, vedená především s přítelem sochařem Františkem Bílkem a bratrem Josefem Bohuslavem Foersterem. Práce Martina Hemelíka ml. navázala na krátkou studii Miroslava Kudrny, která foersterovskému bádání udala před pěti lety prvotní impuls i přes to, že nad verifikovanými informacemi převažovaly domněnky.¹⁶¹ Miroslav Kudrna i Martin Hemelík své texty vydali vlastním nákladem, hnáni potřebou seznámit čtenáře s pozapomenutým dílem Viktora Foersterera a načrtnout alespoň v obrysech jeho komplikovanou osobnost.

Hemelíkova publikace je v oblasti heuristické práce s korespondencí i literaturou (např. dobovými novinovými články), dobře zvládnutá. Přináší množství drobných informací k některým

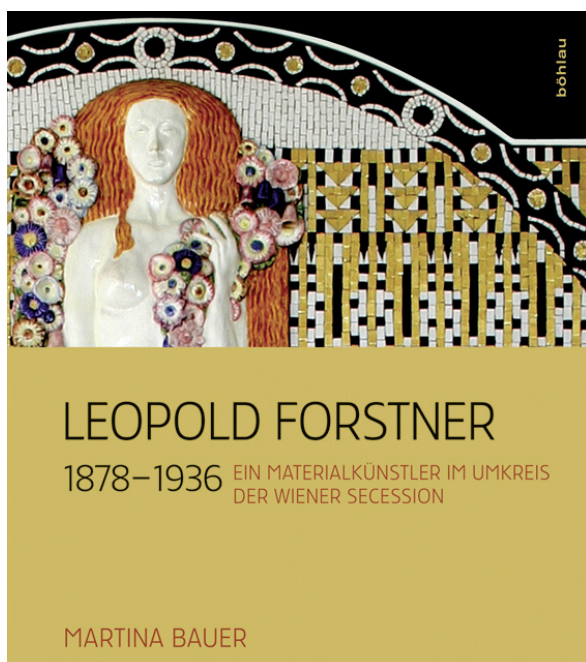
NEMÁM JIŽ SNAD ŽÁDNÉHO, S KÝM BYCH O VĚCÍCH NEBESKÝCH MLUVIL...

ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH A DÍLO ZAKLADATELE NOVODOBÉHO
ČESKÉHO MOZAIKOVÉHO UMĚNÍ
VIKTORA FOERSTERA

Obr. 5 Obálka monografie Viktora Foerstera

dosud jen rámcově časově či autorsky identifikovaným dílům (např. k mozaice na průčelí klášterního kostela ve Lnářích) a pokouší se ve zkratce načrtnout přehled Foersterova mozaikářského díla tak, jak se dosud v žádné odborné publikaci neobjevil. V tomto směru je rozhodně přínosná i pro dějiny mozaikové tvorby v Čechách a nepochybně inspiruje další bádání, kterému dodává informace v podobě zveřejněných (i když třeba dále neinterpretovaných) zmínek z archivních pramenů.

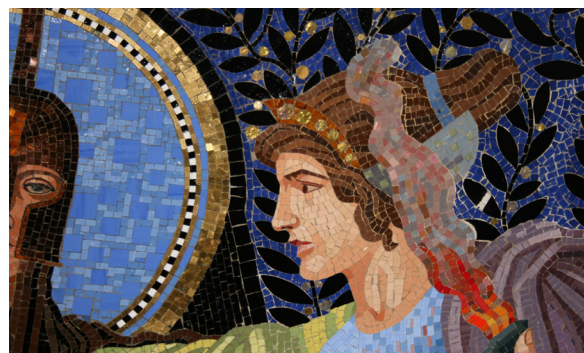

Obr. 6 Obálka monografie Leopolda Forstnera

Dobovou konkurencí mozaikáře Viktora Foerstera, který svou pražskou dílnu otevřel v roce 1903, byli především mozaikáři z rakouského prostředí. Snad nejslavnější z nich, majitel dílny *Wiener Mosaikwerkstätte*, jež realizovala např. Klimtův vlys v paláci Stoclet v Bruselu, byl letos představen monografií **Leopold Forstner 1878–1936, Ein Materialkünstler im Umkreis der Wiener Secession**. Knihu připravila Martina Bauer, která využila archivních materiálů z pozůstalosti umělce a také se pokusila dohledat jeho díla in situ. Největší počet Forstnerových realizací najdeme pochopitelně v Rakousku, pět děl se nachází ve sbírkách institucí v USA, po jednom vzniklo na Ukrajině, v Srbsku, Chorvatsku, Slovinsku a polské části Slezska. Česká republika se šesti doloženými (z toho pěti existujícími) realizacemi je druhou největší oblastí, kde je Forstnerovo dílo možné sledovat.

Z hlediska českého dějepis umění je zásadním přínosem upřesnění datace mozaiky na hrobce rodiny Chiari v Šumperku do roku 1913 a doklad o tom, že objednatelkou výzdoby byla vdova zesnulého zemského poslance Carla von Chiari. Jiná hesla českých a moravských realizací jsou bohužel zcela kusá, a to i ve směru určení ikonografie výjevů, kterou lze poměrně lehce odečíst z děl samotných a pro uměleckohistorické bádání ji můžeme považovat za základní údaj. Tak Martina Bauer neidentifikuje výzdobu zmíněné hrobky ani kompozici Fénixe povstávající z popela na mozaice interiéru krematoria v Liberci. Některé mozaiky zařazené v soupisech excerpcovaných z písemných pramenů dosud na českém území existují, ale autorka je nedohledala (dekorace na průčelí Masarykova domu v lázních Velichovky), další zanikly, ale existuje pro ně publikovaná soudobá dokumentace (lékárna u Bílého anděla v Opavě), která však v knize není nijak zhodnocena.

Ačkoliv některé pasáže znamenaly pro Martinu Bauer pečlivou heuristickou práci, v případě českých objektů necituje výsledky posledních výzkumů. Tak se u hesla mozaiky sv. Kryštofa na fasádě kostela sv. Ducha ve Slavonicích neobjevují žádné zdroje, přestože jsou údaje o ní nepochybně načerpány v české databázi mozaik zpracované VŠCHT Praha, která svá zjištění získala ze specifické archivní dokumentace meziválečného památkového úřadu.⁷¹

Obr. 7 Detail skleněné mozaiky Leopolda Forstnera, hrob rodiny Chiari, Šumperk. Foto autorka.

I přes naznačené nedostatky, sledované ze zdánlivě nízké perspektivy zájemce o regionální dějiny mozaikové techniky, je monografie cenným příspěvkem k biografii Leopolda Forstnera. Hodnotí jeho celoživotní tvorbu založenou na odvážné práci s různorodými materiály a jejich kombinacemi v dobovém kontextu vídeňského secesního okruhu a dívá se na ni také prostřednictvím výstav, kterých se zúčastnil. Nesoustředí se jen na nejkvalitnější umělecké výtvořky, ale sleduje i pozadí široké produkce limitované často řadou omezení. Dobrým příkladem Forstnerova praktického přístupu k řešení problémů je založení vlastní pece na tavení skla ve Stockerau, jež vznikla v roce 1912 po té, co dodávky skleněného materiálu od jiných firem vázly.

Závěrem lze říci, že ačkoliv se mozaiky jako výzkumné téma v posledních letech dočkaly poměrně širokého zájmu odborníků (vzniklo několik pozoruhodných závěrečných prací¹ a minimálně sedm publikací včetně zmíněného výstavního projektu) je výzkum historie této techniky v Čechách teprve na začátku. Dobrá startovní pozice dalších badatelů a zájemců o mozaiku se zdá být zkomplikována různými neduhy, z nichž jsou faktografická nepřesnost a závadné odkazy na použité informační zdroje asi největším prohřeškem proti badatelskému bontónu. Na druhou stranu knihy jistě poslouží popularizaci tématu, širšímu publiku nabídnou základní orientaci v problematice a mo-

hou v budoucnu pomoci při ochraně, péči nebo přímo při pokusech o záchranu jednotlivých mozaikových realizací. V tomto směru tedy patří poděkování všem jmenovaným, kteří muzivnímu umění v minulých letech věnovali soustředěnější pozornost.

1 | S výjimkou intenzivnějšího zájmu Antonína Langhamera. Viz např. Antonín Langhamera, *Minulost a přítomnost skleněné mozaiky v Čechách*, Sklář a keramik, 2003, č. 4–5, s. 76.

2 | Ing. Kateřina Posoldová pracovala v 80. letech 20. století v experimentální huti u mozaikářské dílny Ústředí uměleckých řemesel.

3 | Data setkání do roku 1887 se objevuje i v publikaci *Atlas funeral. Hřbitov Malvazinky* (s. 93).

4 | Tak v kapitole o novověkých mozaikách (s. 12), autorka zřejmě chtěla citovat Gorgia Vasariho a jeho zmínky o mozaikové technice, ale jméno renesančního životopisce zde zcela vypadlo a věty na sebe nenavazují.

5 | Nápadně působí odkaz na autorčinu *nepublikovanou zprávu* zvláště u zmínek o vazbách zaalpských středověkých mozaik Posledního soudu v Praze a sv. Jana Evangelisty v polském Kwidzyně, zvláště vzhledem k tomu, že k tématu existuje rozsáhlý soubor vědeckých článků počínaje pozitivistickými studiemi druhé poloviny 19. století.

6 | Miroslav Kudrna, *Umění cestou k nejvyššímu poslání aneb Výtvarné dílo Viktora Foerstera (1867–1915)*, Jihlava 2012.

7 | <http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/jhch001.pdf>

8 | Aneta Břehová, *Vývoj a užití mozaiky v 50. letech 20. století v českém prostředí*, bakalářská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2009. Veronika Vicherková, *Novodobá česká mozaika jako specifický druh umění v architektuře druhé poloviny 20. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.

Recenzované tituly:

Martina BAUER, *Leopold Forstner 1878–1936. Ein Materialkünstler im Umkreis der Wiener Secession*, Wien: Böhlau, 2016, 247 stran.

Tomáš HÁJEK – Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ, *Muzivní umění, mozaika ve výtvarném umění*, Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2/2014, 115 stran.

Martin HEMELÍK, *Nemám snad již žádného, s kým bych o věcech nebeských mluvil...*, Světiče 2015, 276 stran.

Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ (ed.), *Mosaicontempo – dai mosaici di Ravenna ai nostri giorni*, Únětice 2016, 87 stran.

Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ – Anna SEJKOVÁ – Jana SKLENÁŘOVÁ TEICHMANOVÁ – Jakub ŠTĚPÁNEK, *Atlas funeral. Hřbitov Malvazinky*, Art & Craft Mozaika a Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2015, 151 stran.

Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ a kolektiv, *Opus musivum. Mozaika ve výtvarném umění*. Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy (nedat., zřejmě 2015), 70 stran. (spoluautoři textů: Tomáš Hájek, Jana Fořtová Torňošová, Pavla Bauerová, Veronika Vicherková)

Recenzovaná výstava:

OPUS MUSIVUM

Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy

Autorka: Magdalena Kracík Štorkánová,

Kurátorka: Jana Fořtová Torňošová

20. 11. 2015 – 1. 5. 2016